

Αμαλία Κ. Ηλιάδη, φιλόλογος-ιστορικός (κάτοχος Μεταπτυχιακού Διπλώματος Βυζαντινής Ιστορίας απ' το Α.Π.Θ.)
E-mail: ailiadi@sch.gr

«Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στο Βυζάντιο»

Πολιτεία και Εκκλησία κατά την πρώιμη Βυζαντινή περίοδο.

Το θέμα των σχέσεων κράτους και εκκλησίας στο Βυζάντιο ερευνήθηκε από το σύνολο σχεδόν των μελετητών της ιστορίας αυτής της περιόδου. Τα συμπεράσματα αυτής της έρευνας είναι μεταξύ τους εκ διαμέτρου αντίθετα.

Η αντίθεση δεν ξεκινάει μόνο από την αναπόφευκτη διαφορετική αξιολόγηση των γεγονότων από κάθε συγγραφέα, αλλά και από την αβεβαιότητα γύρω από τα ίδια γεγονότα. Για μερικούς, Πολιτεία και Εκκλησία είναι δύο θεσμοί, που βρίσκονται σε αδιάκοπο ανταγωνισμό μεταξύ τους για την επικράτηση ή και για την κυριαρχία ακόμη της μιας πάνω στην άλλη. Για άλλους πάλι, πρόκειται για δύο μορφές εμφανίσεως της έννοιας της Χριστιανισμής, μορφές που στη θεολογική και στην πολιτική σκέψη των Βυζαντινών δεν είναι νοητές χωριστά. Συχνά διακρίνεται το όλο πρόβλημα σε θέμα βασικών αρχών και σε θέμα προσώπων.

Επειδή όμως ούτε το πολιτειακό ούτε το κανονικό δίκαιο θεσπίζουν γενικές αρχές για τη ρύθμιση των σχέσεων αυτών, καταλήγει η αντιμετώπιση του θέματος των αρχών να ανάγεται στο θέμα των προσώπων, που αναγκαστικά συνδέεται αναπόσπαστα με την εκκλησιαστική πολιτική κάθε αυτοκράτορος.

Από τη μελέτη των γεγονότων προκύπτει ότι από τον Μ. Κωνσταντίνο κι έπειτα οι αυτοκράτορες βοήθησαν σημαντικά την Εκκλησία στα θέματα της οργάνωσης και διοικήσεώς της. Αυτή όμως η βοήθεια και η συμπαράσταση υπέκρυπταν συχνά, όπως γίνεται σ' αυτές τις περιπτώσεις, και ανάμειξη στα εσωτερικά της Εκκλησίας, πιο πολύ *de facto* παρά *de jure*. Η ευνοϊκή στάση απέναντι στην Εκκλησία δεν ήταν αποτέλεσμα μόνο των προσωπικών πεποιθήσεων και ίσως του θρησκευτικού συναισθήματος των πρώτων ιδίως αυτοκρατόρων, αλλά και της διαπιστώσεως ότι η νέα πίστη μπορεί να εξελιχθεί, παράλληλα με την κρατική δομή, σε ένα σπουδαίο παράγοντα συνοχής του πληθυσμού της αυτοκρατορίας, που η εθνική ανομοιογένειά του αποτελούσε μόνιμο κίνδυνο.

Έτσι, η παρατήρηση ότι το Ρωμαϊκό κράτος (*imperium Romanum*) μετατράπηκε σε χριστιανικό κράτος (*imperium christianum*) εκφράζει τούτο ακριβώς το φαινόμενο αλλά το στοιχείο αυτό λειτουργεί ως παράγοντας συνοχής μόνο αν υπάρχει δογματική ενότητα, αλλιώς πολλαπλασιάζει την ένταση και αφανών ακόμη διασπαστικών τάσεων. Γι' αυτό το λόγο, το ζωνρό ενδιαφέρον των αυτοκρατόρων για τα δογματικά ζητήματα δεν ξεκινούσε από τις προσωπικές απόψεις κάθε μονάρχη- με σπάνιες ίσως εξαιρέσεις- αλλά από την αγωνία για τη διατήρηση της κρατικής ενότητας, πράγμα που δικαιολογεί και ορισμένες απόλυτες διατυπώσεις (όπως η ρήση του Κωνσταντίνου: «Ὅπερ ἐγὼ βούλομαι, τούτο κανὼν νομιζέσθω»), στις οποίες μερικοί συγγραφείς με κάποια υπερβολή έδωσαν τόση σημασία, ώστε να τις αναγάγουν σε βασικές αρχές ρυθμίσεως των σχέσεων Κράτους και Εκκλησίας.

Οι επεμβάσεις αυτές όταν δεν είχαν προκληθεί από την ίδια την Εκκλησία, γίνονταν με την ανοχή της, αρκεί να μην ξεπερνούσαν ένα απαράβατο όριο: τον σεβασμό της Ορθόδοξης δογματικής διδασκαλίας. Είναι όμως ευνόητο ότι το κριτήριο αυτό είναι πολύ σχετικό, γιατί εξαρτάται από την πλευρά της θεωρήσεως των πραγμάτων.

Έτσι οι επεμβάσεις της κρατικής εξουσίας στο δογματικό πεδίο συναντούσαν την αποδοκιμασία και την αντίδραση της θιγόμενης μόνο μερίδας και πρέπει να υπογραμμιστεί ότι στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο, την περίοδο της οριστικής

διαμορφώσεως της Χριστιανικής δογματικής διδασκαλίας με τις έντονες αντιθέσεις μέσα στους κόλπους της Εκκλησίας, η διάκριση μιας Ορθόδοξης από μια κακόδοξη («αιρετική») διδασκαλία δεν ήταν πάντοτε εύκολη υπόθεση, ακόμη και όποτε υπήρχαν αποφάσεις Οικουμενικών Συνόδων, αφού κριτήριο της οικουμενικότητας ήταν η γενική αποδοχή των αποφάσεων από το πλήρωμα της Εκκλησίας, που συχνά ήταν ζήτημα χρόνου (π.χ. η σύνοδος της Εφέσου το 449 συγκλήθηκε ως οικουμενική, αντίθετα με την Β΄ Οικουμενική που αρχικά ήταν τοπική σύνοδος).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω δεδομένα, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η Εκκλησία, ως επίγειος οργανισμός, επηρέαζε άμεσα έναν παράγοντα της κρατικής υποστάσεως. Η πολιτεία, απ' τη δική της μεριά και με τα δικά της μέσα, προσπαθούσε να εξασφαλίσει τη συνδρομή αυτού του παράγοντα. Έτσι, ενώ το πρόβλημα ήταν κοινό και για τους δυο αυτούς οργανισμούς, ο διαφορετικός σκοπός του καθενός απαιτούσε και διαφορετική αντιμετώπιση: Από τη μια πλευρά (Πολιτεία) εξασφάλιση της ενότητας της πίστεως έστω και με δογματικές παραχωρήσεις, από την άλλη (Εκκλησία) ορθοτομία της χριστιανικής διδασκαλίας έστω και χωρίς ενότητα. Τόσο η Πολιτεία, όσο και η Εκκλησία, αποβλέποντας η καθεμιά στα μέσα που η άλλη είχε στη διάθεσή της, επιδίωξαν (τουλάχιστον αυτή την περίοδο στην εξέλιξη των σχέσεών τους, με εξαίρεση μεμονωμένες φάσεις) τη συνεργασία.

Ο καθορισμός λοιπόν του ιδεατού σημείου συναντήσεως των παραπάνω προσπαθειών αποτελεί το θέμα των βασικών αρχών στις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας στην πρώιμη βυζαντινή περίοδο. Ο ανθρώπινος όμως παράγοντας, το θέμα των προσώπων που αναφέραμε στην αρχή, συντέλεσε ώστε αυτό το σημείο συναντήσεως να μην βρίσκεται σχεδόν ποτέ στο κέντρο, αλλά να μετατοπίζεται πότε προς τη μια και πότε προς την άλλη πλευρά.

Ένας υπολογίσιμος παράγοντας, λοιπόν, για το Βυζαντινό κράτος, ο οποίος ενεργούσε κατά περιστάσεις, αναδείχτηκε η Εκκλησία. Δύναμη πνευματική, ασκούσε ήδη κατά τους πρώτους αιώνες της βυζαντινής αυτοκρατορίας μεγάλη επιρροή στις συνειδήσεις των πιστών, περιμένοντας να καταξιωθεί και ως φορέας πολιτικής ισχύος. Αυτό βέβαια θα συμβεί με την πάροδο πολλών αιώνων, αφού μεσολαβήσουν διαδοχικά στάδια και μειωθεί το κρατικό γόητρο από εξωτερικούς εχθρούς και από την εσωτερική πολιτική διαμάχη. Κατά την πρώιμη βυζαντινή περίοδο η Εκκλησία αντιμετώπιζε μεγάλα προβλήματα. Το μεγαλύτερο μέρος του 5^{ου} αιώνα αναλώθηκε αφενός στον ανταγωνισμό των Πατριαρχείων Αλεξάνδρειας και Αντιόχειας, στον οποίο αναμείχθηκαν και οι θρόνοι της Κωνσταντινουπόλεως και της Ρώμης για την κατάκτηση της ηγεσίας της Εκκλησίας, και εφ' ετέρου στην αναζήτηση λύσεως του Χριστολογικού προβλήματος. Ακανθώδη προσωπικά ζητήματα όπως η πλήρωση αρχιεπισκοπών μητροπόλεων και επισκοπών μέσα στην παρατεινόμενη διαμάχη Χαλκηδονίων και Αντιχαλκηδονίων, εμπόδισαν την Εκκλησία να αναλάβει πρωτοβουλίες σε άλλους τομείς.

Το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως ιδρύθηκε το 381, αλλά λίγες δεκαετίες αποδείχτηκαν αρκετές για να του προσδώσουν κύρος και επιβολή. Κατά την ίδια χρονική περίοδο, ανέλαβαν δικαιοδοσίες με παρρησία και ζήλο εξέχοντες λειτουργοί του οι οποίοι όρθωσαν το πνευματικό και ηθικό τους ανάστημα ως προπύργιο κατά της αυτοκρατορικής παντοδυναμίας.

Ειδικά για την Εκκλησία του ανατολικού Ιλλυρικού (δηλαδή των διοικήσεων Δακίας και Μακεδονίας) πρέπει να παρατηρηθεί ότι τους πρώτους αιώνες είχε διοικητική αυτονομία υπό την εξαρχηκή δικαιοδοσία του θρόνου της Θεσσαλονίκης, χωρίς άμεση εξάρτηση ούτε από την Παλαιά ούτε από την Νέα Ρώμη. Με την ίδρυση όμως του (παπικού) βικαριάτου Θεσσαλονίκης (κατά την ορθότερη γνώμη, επί Ιουστινιανού) καθιερώνεται η εξάρτησή του από την Παλαιά Ρώμη.

Κατά την πρώιμη και μέση βυζαντινή περίοδο τα βασικά όργανα διοικήσεως της Εκκλησίας ήταν για κάθε βαθμίδα δικαιοδοσίας τα ακόλουθα:

A) Ο «επίσκοπος», που είχε την έδρα του στο αστικό κέντρο της περιφέρειάς του και διοικούσε τη γύρω από αυτό ύπαιθρο. Η εκλογή των επισκόπων γινόταν από την επαρχιακή σύνοδο και τον μητροπολίτη.

B) Ο «μητροπολίτης», που διοικούσε της επαρχία, έχοντας την έδρα του στην πρωτεύουσά της. Ήταν ο πρόεδρος της επαρχιακής συνόδου που είχε μέλη της όλους τους επισκόπους της επαρχίας. Για την εκλογή ενός μητροπολίτη η πατριαρχική σύνοδος πρότεινε τρεις υποψήφιους και η επιλογή γινόταν από τον Πατριάρχη.

Γ) Ο «πατριάρχης», που ασκούσε μαζί με την σύνοδο την υπερμητροπολική εξουσία. Όσο για το φαινόμενο του αναχωρητισμού, τα πρώτα χρόνια εμφανίσεώς του, ο μοναχισμός είχε τη μορφή της αναχωρήσεως στην έρημο, κυρίως γύρω από την κοιλάδα του Νείλου (τελευταίες δεκαετίες του 3^{ου} αιώνα). Γι' αυτό οι αρνητές αυτοί των εγκοσμίων ονομάστηκαν αναχωρητές ή ερημίτες.

Το πρώτο ανώτατο συλλογικό όργανο της Εκκλησίας που ασχολήθηκε με την οργάνωση του μοναχικού βίου υπήρξε η Δ΄ Οικουμενική Σύνοδος το 415.

Με τους μοναχούς ασχολήθηκε η πολιτειακή νομοθεσία και επί του αυτοκράτορος Ηρακλείου, όχι όμως για να ρυθμίσει οργανωτικά θέματα των μονών, αλλά για να επεκτείνει το *privilegium fori* και για να θεσπίσει αποτελεσματικό έλεγχο στον μεγάλο αριθμό μοναχών (και κληρικών), που βρίσκονταν διαρκώς στην πρωτεύουσα και στη γύρω περιοχή.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

- 1) Εγκυκλοπαίδεια: Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, τόμος 12-13, σελ. 260-277.
- 2) Γερομίχαλος, Αθ.: Ο Μοναχικός Βίος, Θεσσαλονίκη 1972.
- 3) Φειδάς, Β.Λ.: Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας, Αθήναι 1978.
- 4) Αλιβιζάτος, Α.Σ. : Οι Ιεροί Κανόνες και οι Εκκλησιαστικοί Νόμοι, Αθήναι 1949.